

วัฒนธรรมชุมชนกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ศิลาวัฒน์ ชัยวงศ์^{1*}, ณัฐนันท์ จิรภินันท์², มุกรวี ฉิมพะเนาว์³

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง¹, สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่², ศูนย์อาเซียนศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย³

Community Culture and Sustainable Development

Silawat Chaiwong^{1*}, Nadthanon Chirakitnimit², Mukrawee Chimphanao³

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nakhon Lampang Buddhist College¹,

Social Research Institute, Chiang Mai University²,

ASEAN Studies Centre, Mahachulalongkornrajavidyalaya University³

Article Info

Vol. 2 No. 2 (May-Aug 2022)

Academic Article

Article History:

Received 5 Jul 2021;

Revised 27 Jul 2022;

Accepted 4 Aug 2022

คำสำคัญ:

วัฒนธรรมชุมชน;

การพัฒนาอย่างยั่งยืน;

ชุมชนเข้มแข็ง

Corresponding Author,

E-mail: [srawat1](mailto:srawat1@hotmail.com)

[@hotmail.com](mailto:srawat1@hotmail.com)*

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอวัฒนธรรมชุมชนเพื่อสะท้อนให้เห็นบทบาทของมิติทางด้านวัฒนธรรมที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหาการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยนำแนวคิดของวัฒนธรรมชุมชนมาเป็นกรอบในการอธิบาย ซึ่งแบ่งช่วงการเกิดวัฒนธรรมชุมชนได้ 4 ระยะ คือ ระยะที่ 1 ยุคก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ระยะที่ 2 ยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475-2500 ระยะที่ 3 ยุคการก่อรูปของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนทศวรรษที่ 2520-2540 และระยะที่ 4 ยุคแนวคิดเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนในฐานะแนวคิดคู่ขนานของการทำให้ทันสมัย แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นทรัพยากรอันมีค่าของสังคม รัฐควรลดบทบาทและปรับปรุงวัฒนธรรมพื้นบ้านโดยการเพิ่มบทบาทของศาสนาและนำวัฒนธรรมสากลเข้ามาผสม อันเป็นการพัฒนาที่สมบูรณ์ทั้งทางด้านจิตใจ ชีวิตชุมชนและความสมดุลของสิ่งแวดล้อม องค์ประกอบวัฒนธรรมชุมชน ได้แก่ การสร้างสรรค์เทคโนโลยีพื้นบ้าน ความเชื่อมั่นในศักยภาพและภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งทำให้ชาวบ้านอยู่อย่างมีความสุขและมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นหลักการพัฒนาที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง แต่ต้องพึ่งต่างประเทศเป็นหลัก รวมทั้งเป็นการพัฒนาที่ขาดการมีส่วนร่วมจากประชาชน ทำให้ประสบปัญหาการพัฒนาที่ยั่งยืนและไม่สมดุล ส่งผลกระทบทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม จึงมีการทบทวนแนวทางที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนด้วยการพัฒนาตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 รวมถึงการพัฒนาตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน การฟื้นฟูวิถีการผลิตแบบเศรษฐกิจพึ่งตนเอง อันจะทำให้ชุมชนดำรงอยู่อย่างอิสระและต้านทานอิทธิพลจากภายนอกที่จะเข้ามาครอบงำ รวมถึงต่อต้านต่ออำนาจรัฐที่พยายามเข้ามาแทรกแซงหรือดึงทรัพยากรและผลผลิตไปจากชุมชน สิ่งเหล่านี้เป็นพลังสำคัญที่เสริมความเข้มแข็งในระดับชุมชนและระดับชาติ องค์ความรู้ใหม่ คือ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้ต้องอาศัยวัฒนธรรมในฐานะเป็นเครื่องมือสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยใช้รูปแบบของหลักของความเอื้ออาทร การปฏิบัติตามขนบธรรมเนียม

ประเพณีและเรียนรู้ร่วมกันในภูมิปัญญาของคนในแต่ละชุมชน นำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชน ก่อให้เกิดความสุข พัฒนาอย่างยั่งยืน

Keywords:

Community Culture;
Sustainable Development;
Strong Community

Abstract

This article aims to present the community culture in order to reflect the roles of cultural dimensions for solving the developmental problems sustainably which is explained by the framework of community culture. It is divided into four stages of the birth of community culture in the followings: 1) before the Thailand revolution of 1932; 2) after the Thailand revolution of 1932-1957; 3) the formation of the concept of community culture in decade of 1977-1997; 4) the concept of economy and Community culture as a parallel concept of modernization. The concept of community culture is a valuable resource of society. The state should reduce its roles and improve folk culture by increasing the roles of religion and international culture to mix each other. It is a complete development in psychological, community life, and environmental balance. Community cultural elements include the creation of folk technology, confidence in the villagers' potential and folk wisdom which can make the villagers live happily and have stable sustainable development in the life of the community itself. The capitalist economic growth is the principle of development that is not based on self-sufficiency but it is primarily dependent on foreign countries. As well as being a development that lacks participation from the people causing problems of unsustainable and unbalanced development affect both economically, socially, culturally, and environmentally. Therefore, there is a review of the approach that will lead to sustainable development through development according to the Sufficiency Economy Philosophy of His Majesty King Rama IX, including the development according to the concept of community culture and restoration of the self-reliant economy of production which will enable the community to exist independently and be able to resist external influences to take over. In addition, it resists the state power that attempts to intervene or take resources and products from the community. These are important forces to strengthen at the community and national level. The body of knowledge indicates that is an important factor that makes a strong community relies on culture as a tool to build community strength. By using the theme of the principle of generosity compliance with traditions and learn together in the wisdom of people in each community, applied to create confidence in the potential of the community cause happiness sustainable development.

บทนำ

วัฒนธรรมชุมชนเป็นทรัพยากรที่มีค่าของสังคม เพราะทำให้ชุมชนรวมตัวกันเป็นกลุ่มย่อย เพื่อช่วยเหลือและสร้างความเข้มแข็งให้แก่คนในชุมชน ทั้งทางด้านจิตใจ ชีวิตชุมชนและความสมดุลของสิ่งแวดล้อม ไม่มีลักษณะรูปแบบตายตัว เนื่องจากชุมชนต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ตลอดจนบริบทของแต่ละชุมชนก็แตกต่างกันออกไป เพราะชุมชนมีระบบความเชื่อและวิถีการพัฒนาคือเป็นอิสระของตัวเอง นอกจากนี้ วัฒนธรรมชุมชนยังมีความเป็นอิสระจากวัฒนธรรมของคนชั้นกลาง ซึ่งวัฒนธรรมชุมชนจะสัมพันธ์กับวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติ การใช้แรงงานและระบบเครือญาติ อย่างไรก็ตาม หลังจากมีแผนพัฒนาประเทศที่ได้แนวทางมาจากประเทศตะวันตก ทั้งนี้ เพื่อพัฒนาประเทศให้มีความทันสมัย มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจด้วยการพัฒนาอุตสาหกรรม (Industrialization) จึงทำให้ชุมชนกลายเป็นเมือง (Urbanization) ที่เน้นความเจริญเติบโตทางวัตถุ แสวงหาความมั่นคง ผลกำไร จนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและมีผลกระทบต่อประเทศเป็นอย่างมาก ในระดับปัจเจกบุคคลเกิดปัญหามากขึ้น ตลอดจนขาดความสมดุลทางทรัพยากรธรรมชาติ กระทั่งมาถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) และฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) ได้มีการกำหนดวิสัยทัศน์ในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาอย่างต่อเนื่อง โดยนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นแนวทางการแก้ไขปัญหา โดยมีแนวทางไว้หลายประการ เช่น การพัฒนาสังคมชุมชนเข้มแข็งโดยเน้นชุมชนเป็นศูนย์กลาง พัฒนาแบบองค์รวม และพัฒนาแนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ทั้งนี้ เพื่อพัฒนาวิถีชุมชนให้เกิดเป็นวัฒนธรรมชุมชนอย่างแท้จริง

เนื้อเรื่อง

การก่อเกิดวัฒนธรรมชุมชน

คำว่า วัฒนธรรมชุมชน เกิดขึ้นในทศวรรษที่ 2520 โดยเป็นแนวคิดทางเลือกในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชนบทอย่างยั่งยืน แนวคิดนี้มีความเชื่อมั่นในศักยภาพของชาวบ้านว่า มีองค์ความรู้ที่มาจากภูมิปัญญา วิถีชีวิต ความเชื่อ รวมทั้งเครือข่ายของชุมชนที่สามารถทำให้ชาวบ้านอยู่อย่างมีความสุขและมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน มั่นคงในชีวิตของชุมชนเองได้ อย่างไรก็ตาม การก่อตัวของกระแสวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทยสามารถจำแนกเป็น 3 ระยะ ตามการเติบโตขององค์กรพัฒนาเอกชน (ยุกติ มุกดาวิจิตร, 2538: 11-15) ดังต่อไปนี้

ระยะแรก ในปี พ.ศ. 2433-2475 องค์กรอาสาสมัครเพื่อการสงเคราะห์ ซึ่งมีความเห็นว่า ชุมชนผู้ด้อยโอกาสจำเป็นต้องมีการช่วยเหลือเพื่อการสงเคราะห์ เริ่มจากการเป็นสถานรับเลี้ยงเด็กกำพร้า ก่อตั้งโดยพระวิมาดาเธอพระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทธาสินีนาฏฯ ต่อมาหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เริ่มมีแนวคิดใหม่เกี่ยวกับการพัฒนาสังคมที่เผยแพร่เข้ามาจากตะวันตก เกิดองค์กรที่มีแนวคิดเรียกร้องสิทธิสตรี การส่งเสริมบทบาทของสตรี และเกิดองค์กรเอกชนที่สำคัญมากในประเทศไทย คือ สภาสังคมสงเคราะห์ จุดประสงค์หลักขององค์กรพัฒนาเอกชนในระยะนี้ คือ การบรรเทาทุกข์ภัย เนื่องจากสงครามและผู้ได้รับผลกระทบของสงคราม ตลอดจนบรรเทาทุกข์ภัยของประชาชนผู้ด้อยโอกาสในสังคม

ระยะที่สอง ทศวรรษที่ 2500 เกิดองค์กรเอกชนเพื่อการพัฒนาและอาสาสมัครจากต่างประเทศเข้ามาในประเทศไทย ทั้งนี้ เพื่อให้ความช่วยเหลือทางเทคนิคในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม หลังจากทศวรรษที่ 2500 เกิดองค์กรเอกชนไทยซึ่งมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนา เช่น ปี พ.ศ. 2510 เกิดองค์กรแรก คือ มูลนิธิปวยอิ้งภรณ์ ที่ส่งเสริมกิจกรรมค่ายอาสาสมัครเพื่อการศึกษาและพัฒนาชนบท ปี พ.ศ. 2513 เกิดองค์กรพัฒนาเอกชนสภาคทอลิคแห่งประเทศไทย และหลังจากการเกิดเหตุการณ์ตุลาคม พ.ศ. 2516 กิจกรรมอาสาสมัครเพื่อการพัฒนาที่เกิดขึ้นมากมายโดยมีเป้าหมาย คือ การพัฒนาจากภายนอกเข้าสู่ชุมชน

ระยะที่สาม ทศวรรษที่ 2520 การฟื้นฟูและประสานงานในรูปแบบเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนต่างประเทศที่เข้ามาในฐานะองค์กรการช่วยเหลือผู้อพยพชาวกัมพูชาในประเทศไทยได้ขยายบทบาทไปสู่การพัฒนาชนบทของไทยด้วยเงินสนับสนุนจากต่างประเทศเพื่อการพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน ประกอบกับในระยะนี้ขบวนการคอมมิวนิสต์เริ่มสลายตัว เป็นการลดความหวาดระแวงที่รัฐมีต่อการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชน ทำให้องค์กรพัฒนาเอกชนเริ่มเพิ่มจำนวนมากขึ้นในไทย ปี พ.ศ. 2521 ได้มีแนวคิดรวมตัวขององค์กรพัฒนาเป็นเครือข่ายขึ้นและจัดให้มีการสัมมนาร่วมกันทุกปีของรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ คือ ปี พ.ศ. 2527 มีความคิดให้องค์กรพัฒนาเอกชนด้านการพัฒนาชนบทรวมตัวกันทั้งในระดับภาคและระดับชาติ และได้จัดให้มีการสัมมนาในทั้งสองระดับ โดยในปี พ.ศ. 2528 มีการเลือกตั้งคณะกรรมการประสานงานเครือข่าย ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นความเคลื่อนไหวของการพัฒนาระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนกับรัฐบาล กล่าวคือ รัฐบาลมองว่า การรวมตัวขององค์กรพัฒนาเอกชนดังกล่าวโดยการสนับสนุนของคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจะเป็นเครื่องมือของรัฐบาลในการพัฒนาตามแผนพัฒนา และกิจกรรมอื่นที่รัฐส่งเสริมวัฒนธรรมชุมชน เป็นการแผ่ขยายจากแนวคิดของศาสนาจักรคาทอลิกและปัญญาชนผู้ปฏิบัติงานกับชาวบ้านผู้ยากจน จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการอธิบายคำสอนของศาสนาคริสต์อันเป็นผลมาจากการประชุมวาทิกันที่ 2 (พ.ศ. 2505-2508) และความร่วมมือกันกับองค์กรพัฒนาเอกชน (Non-governmental Organizations; NGOs) สำหรับประเทศไทยเป็นสถานที่เหมาะสมมากองค์กรเหล่านี้ เพราะเป็นสภาพการณ์พิเศษที่ไม่เคยปรากฏในประเทศอื่น ๆ ประเทศไทยเป็นสังคมที่ผู้คนมีน้ำใจ มิตรไมตรี ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความรักพวกพ้อง ในชนบทยังมีวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็งมากกว่าที่อื่นในโลก หมู่บ้านยังมีเสถียรภาพ แนวคิดของศาสนาจักรคาทอลิกกับองค์กรพัฒนาเอกชนชนต่างประเทศจึงใช้ประยุกต์เข้ากันได้เป็นอย่างดี และประเทศไทยก็พร้อมที่จะรับแนวคิดนี้เพราะชุมชนมีวัฒนธรรมแบบเดียวกันเป็นพื้นฐานอยู่ก่อนแล้ว เพียงแต่ต้องประสบปัญหาจากการคุกคามของระบบทุนนิยม อีกประการหนึ่งปัญญาชนนักวิชาการและคนชั้นกลางในสังคมไทยกำลังตื่นตัวที่จะมีบทบาทและร่วมกันมีส่วนร่วมในการเมืองและกิจกรรมวัฒนธรรมของประเทศ และต้องการหารากฐานของตนเอง รวมทั้งแก้ไขปัญหาของประเทศ จึงสนใจที่จะเรียนรู้และร่วมกันแก้ไขปัญหาก็กับประชาชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2547: 183-194) อย่างไรก็ตาม จากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สามารถแบ่งช่วงของการเกิดวัฒนธรรมชุมชนได้ 4 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 ยุคก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มีแนวคิดชุมชนแบบลัทธิพระศรีอริย์ ในช่วงสมัยศักดินาเรียกว่า ขบวนการผู้มีบุญ เป็นขบวนการต่อต้านรัฐศักดินาที่บังคับเอาส่วยและการกดขี่แรงงานจากหมู่บ้านอย่างรุนแรง ชุมชนจึงต้องการเป็นอิสระจากอำนาจรัฐ โดยอาศัยความศรัทธาจากตัวผู้นำ ซึ่งอ้างว่า เป็นผู้มีบุญมาเกิด พร้อมปลุกฝังความคิดชาวบ้านว่า ยุคพระศรีอริย์เป็นยุคแห่งความเสมอภาค มีความอุดมสมบูรณ์ ไม่มีเจ้านาย ไม่มีการขูดรีด เป็นสังคมที่มีความเป็นชุมชนสูง ทุกคนมีความเสมอภาค

ระยะที่ 2 ยุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475-2500 แนวคิดชุมชนปรากฏในลัทธิชาตินิยมรูปของแนวคิดสหกรณ์ของปรีดี พนมยงค์ เกิดการจัดการปกครองแบบกระจายอำนาจ คือ เทศบาล โดยมีบทบาทในการให้บริการสาธารณสุขและการศึกษาด้วยตนเอง การปราบปรามโจรผู้ร้ายและรัฐอาจอาศัยสหกรณ์เป็นพื้นฐานของการฝึกการทหารแก่ประชาชนทั่วไป ปรีดี พนมยงค์มีส่วนผลักดันให้รัฐบาลคณะราษฎรได้ขยายกิจการเทศบาลและเป็นหัวหน้าขบวนการตั้งพรรคสหชีพหลังสงครามและได้สืบทอดแนวคิดสหกรณ์ ในทศวรรษที่ 2480 เกิดความคิดเรื่องวัฒนธรรมของชาติโดยหลวงวิจิตรวาทการ มีความคิดในการแสวงหาวัฒนธรรมไทยให้เห็นเป็นรูปธรรม วัฒนธรรมไทยที่หลวงวิจิตรวาทการอธิบาย คือ วัฒนธรรมไทยที่มีอาณาเขตกว้างขวาง รวมถึงชนชาติไทยนอกประเทศที่มีประวัติศาสตร์มายาวนานอันเป็นวัฒนธรรมสายหนึ่งในเอเชีย

ระยะที่ 3 ยุคการก่อรูปของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนทศวรรษที่ 2520-2540 เกิดจากการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและแบบทุนนิยมขยายสู่ชนบท ขณะเดียวกันลัทธิคอมมิวนิสต์ขยายอิทธิพลในเขตชนบทเช่นเดียวกันเพื่อต่อต้านการพัฒนาของรัฐ การต่อสู้ดังกล่าวมีความรุนแรงด้วยการใช้กำลังอาวุธ ในต้นทศวรรษที่ 2520 จึงเริ่มเกิดแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเพื่อเป็นทางเลือกในการพัฒนา โดยมีนักพัฒนาเอกชนคนสำคัญคือ บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร และบำรุง บุญปัญญา

บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร เริ่มมีแนวคิดเรื่องคุณค่าของวัฒนธรรมชุมชนเมื่อปี พ.ศ. 2520 หลังจากทำงานร่วมกับชาวบ้านเป็นเวลานาน ในปี พ.ศ. 2524 จึงได้เสนอแนวคิดที่ว่า ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนเองอยู่แล้ว วัฒนธรรมนี้ให้ความสำคัญแก่ความเป็นคน ความเป็นมิตร ความมีน้ำใจและการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จึงผลักดันให้องค์กรพัฒนาเอกชนสัมมนาเรื่องวัฒนธรรมไทยกับงานพัฒนาชนบท ณ สว่างคนิवास จังหวัดสมุทรปราการในปี พ.ศ. 2524 นับเป็นการเผยแพร่แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนอย่างเป็นระบบเป็นครั้งแรก (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพีโล เลิศวิชา, 2538: 172)

ในปลายทศวรรษที่ 2520 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นแนวคิดหลักในหมู่นักพัฒนาเอกชน สาเหตุอาจเป็นเพราะปัจจัยทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจที่ทำให้เห็นบทบาทของพลังประชาชนหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ประจวบกับนักศึกษาและปัญญาชนที่เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ผิดหวังจากความไม่เป็นประชาธิปไตยของพรรคจึงได้ออกมาแสดงความคิดเห็นสนับสนุนแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ระยะที่ 4 ยุคแนวคิดเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนในฐานะแนวคิดคู่ขนานของการทำให้ทันสมัย (Modernization) ในปี พ.ศ. 2540 เกิดวิกฤตเศรษฐกิจทำให้ชนชั้นกลางในเมือง รวมทั้งนักวิชาการปัญญาชนหันมาทบทวนการพัฒนาแบบทุนนิยมที่ครอบงำสังคมไทยตั้งแต่ทศวรรษที่ 2500 ผลที่เกิดขึ้น คือ การพัฒนาตกอยู่เพียงกลุ่มเดียว ขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย การพัฒนาได้ละทิ้งภาคเศรษฐกิจ เกษตรกรรมชนบทและเศรษฐกิจชุมชน ที่ดินทำกินของคนส่วนใหญ่ของประเทศถูกจับจองโดยการตัดไม้ การทำลายป่า ชาวบ้านอพยพเข้ามาใช้แรงงานในเมือง สถาบันชุมชนหมู่บ้านถูกกระทบกระเทือนแทบทุกด้าน โดยเฉพาะทางด้านวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ของชาวบ้านถูกทำให้เป็นความสัมพันธ์แบบสินค้า ปัญญาชนชั้นนำจึงเสนอให้เน้นการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น โดยแนวคิดที่ได้รับความนิยมมากที่สุด คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงเสนอทฤษฎีใหม่ที่เรียกว่า เศรษฐกิจพอเพียง (Self-sufficient Economy) หรือที่มูลนิธิชัยพัฒนาเรียกว่า เศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งตนเอง จุดประสงค์ตามที่ปรากฏในพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540 คือ “เพื่อพออยู่พอกิน...อึดชูตัวเองได้” การนำเสนอทฤษฎีดังกล่าวทำให้รัฐบาลประกาศว่า ต่อไปจะดำเนินการพัฒนาประเทศตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจชุมชน ดังที่ปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) และฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ว่า จะส่งเสริมให้สถาบันครอบครัวและชุมชนเป็นสถาบันหลักในการพัฒนา

จากที่กล่าวมา สามารถสรุปได้ว่า การก่อตัวของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน นักวิชาการอาจแบ่งช่วงเวลาและการมองเหตุการณ์ต่างกันไปบ้าง เช่น ยุคตี มุกดาวิจิตร เริ่มการก่อตัวของแนวคิดดังกล่าวในปี พ.ศ. 2433-2475 จากเหตุการณ์การบริจาคช่วยเหลือเห็นคนชนบทว่า เป็นผู้ขาดแคลนและคนเมืองเข้าไปช่วยเหลือสนับสนุนชนบท ฉัตรทิพย์ นาถสุภาเห็นการก่อตัวของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเกิดก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยเสนอการต่อต้านอำนาจรัฐของชาวบ้านด้วยระบบความเชื่อในตัวผู้นำเรียกว่า ผู้มีบุญ และมีความเชื่อในเรื่องชุมชนในอุดมคติ อย่างไรก็ตาม นักวิชาการทั้ง 2 คนที่กล่าวมา มีความเห็นสอดคล้องกันในเรื่องคำว่า วัฒนธรรมชุมชน เกิดขึ้นในทศวรรษที่ 2520 โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้าไปศึกษาหมู่บ้านและเห็นถึงศักยภาพของชาวบ้านในชนบทในการพัฒนาศักยภาพของตนเองอย่างแท้จริง

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

นักวิชาการในประเทศไทยส่วนใหญ่อธิบายความหมายของคำว่า วัฒนธรรมชุมชน ในทิศทางคล้ายคลึงกัน โดยให้นิยามว่า วัฒนธรรมชุมชนมีความเป็นอิสระจากวัฒนธรรมของคนชั้นกลางและคนชั้นสูง ซึ่งวัฒนธรรมชุมชนผูกพันอยู่กับธรรมชาติและชุมชนเครือญาติ เป็นรูปแบบสังคมที่มีอายุยืนนานหลายร้อยปี ซึ่งเป็นลักษณะของสังคมอยู่ในตัวเอง ไม่มีรูปแบบแน่นอน เพราะเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยและบริบทของชุมชนนั้น ๆ (โกวิทย์ พวงงาม, 2553: 404) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เป็นสังคมที่มีเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่เป็นอิสระ มีระบบความเชื่อและวิถีการพัฒนาที่เป็นของตัวเอง แต่แนวการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยเป็นแนวคิดที่มาจากภายนอกประเทศ ซึ่งประสานเข้ากับอำนาจรัฐในประเทศที่เป็นแนวพัฒนาแบบทุนนิยม ซึ่งทำลายวัฒนธรรมชุมชน (บำรุง บุญปัญญา, 2549: 155-156) ดังนั้น รัฐควรลดบทบาทตนเองและปรับปรุงวัฒนธรรมชุมชนโดยการเพิ่มบทบาทของศาสนาด้วยการนำวัฒนธรรมสากลเข้ามาผสมด้วย จึงจะเป็นการพัฒนาที่สมบูรณ์ทั้งทางด้านจิตใจ ชีวิตชุมชนและความสมดุลของสิ่งแวดล้อม (ประเวศ วะสี, 2530: 34-36)

จากข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมชุมชนก่อตัวขึ้นจากการต่อสู้เพื่อให้คนในชุมชนมีอยู่มีกิน จากการที่อยู่ร่วมกันเป็นชุมชนจึงเกิดวัฒนธรรมการผลิต โดยเฉพาะการผลิตแบบกสิกรรม ซึ่งได้ก่อเกิดความคิดค้นและพัฒนาเทคโนโลยีต่าง ๆ เช่น การปั้นถ้วยชาม การสานไม้ไผ่เพื่อใช้ประโยชน์ในการล่าสัตว์ และเครื่องมือจับสัตว์น้ำต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้แสดงถึงการต่อสู้เพื่อมีชีวิตรอดในท่ามกลางธรรมชาติและพึ่งพาธรรมชาติ จึงเกิดการจัดระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ประกอบกับความต้องการคำอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติรอบตัว ความเป็นมาและเป็นไปของจักรวาล โลกและชีวิต พัฒนาขึ้นเป็นวัฒนธรรมทางความเชื่อ เกิดระบบคุณค่าและเกิดการรับศาสนาเข้ามาในชุมชนพร้อมกับพิธีกรรมต่าง ๆ การที่ต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนจำเป็นต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์ที่จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกัน สัมพันธกันเกิดเป็นจารีต ประเพณี ระบบกฎเกณฑ์และพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นแนวทางให้สมาชิกของชุมชน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543: 34) ได้ยึดถือปฏิบัติวัฒนธรรมทางการผลิต มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกัน การเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตรมีปัจจัยเกี่ยวกับดิน น้ำและแรงงานเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงจำเป็นต้องมีการจัดการเรื่องที่ดินทำกินให้เหมาะสม ไม่ให้เกิดการทะเลาะวิวาท จึงต้องมีผู้นำชุมชนขึ้นมาจัดการที่เรียกว่าผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งสอดคล้องกับสุรเชษฐ เวชชพิทักษ์ (2533: 12-14) ที่กล่าวว่า ระบบ กฎเกณฑ์และประเพณีที่เกิดขึ้นเพื่อให้ชีวิตอยู่รอดและอยู่ร่วมกันได้นี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็มีวิวัฒนาการและพัฒนาขึ้นมาตามลำดับ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยมีทั้งส่วนที่ตายไปเพราะไม่มีใครยึดถือปฏิบัติอีก และส่วนที่ถูกเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมใหม่ โครงสร้างวัฒนธรรมของชุมชนจึงมีองค์ประกอบที่สำคัญ ดังนี้ 1. ระบบการผลิตหรือระบบการทำมาหากิน 2. ระบบการอยู่ร่วมกัน อันประกอบด้วยครอบครัว เครือญาติ ชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน 3. ระบบทางความเชื่ออันประกอบด้วยศาสนา คุณค่าและพิธีกรรม

ดังนั้น วัฒนธรรมชุมชนจึงแสดงถึงความเชื่อมั่นในศักยภาพของชาวบ้านว่า มีพลังความสามารถในการทำให้ชุมชนของชาวบ้านเข้มแข็งด้วยการสร้างภาพลักษณ์ของหมู่บ้านมีวัฒนธรรมที่ดีงาม มีวิถีชีวิตความเอื้ออาทรและมีวิถีปฏิบัติ ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ความอุดมสมบูรณ์และศีลธรรมอันดีของชุมชน ซึ่งทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่อย่างอิสระและสามารถต้านทานอิทธิพลจากภายนอกที่จะเข้ามาครอบงำโดยการนำวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ความรู้และคุณค่าของชุมชนมาใช้ในการกระบวนการพัฒนาและจัดการด้านการผลิตที่เน้นการพึ่งพาตนเอง รวมทั้งมีการแบ่งปันและการอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติอย่างสมดุล มีระบบการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมโดยผ่านกระบวนการทางสังคมต่าง ๆ

นอกจากนี้ ภายในชุมชนยังสามารถฝึกกำลังกันต่อต้านต่อผู้อำนาจรัฐที่พยายามเข้ามาแทรกแซงโดยดึงเอาทรัพยากรและผลผลิตไปจากชุมชน

องค์ประกอบวัฒนธรรมชุมชน

ผลของความพยายามร่วมกันต่อสู้และแสวงหาหนทางเพื่ออยู่ร่วมกับธรรมชาติ ความพยายามประการหนึ่งของวัฒนธรรม คือ ความพยายามในการเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติที่อาจจะแสดงออกมาในรูปของเทคโนโลยี เครื่องมือ ทักษะ กรอบแนวคิด ตัวบุคคล ซึ่งอาจสรุปได้ว่า ผลผลิตเหล่านี้เป็นการเอาชนะธรรมชาติ (Master/Dominate) อันเป็นการแสดงคุณค่าที่จะอยู่รวมอย่างปรานีและสอดคล้องกับธรรมชาติ (Harmony)

ในชุมชนแต่ละแห่งมีการสร้างสรรค์เทคโนโลยีพื้นบ้านขึ้นมาอย่างมากมายและยาวนาน เช่น การทำเหมืองฝาย เนื่องจากลักษณะพื้นที่ที่ลาดเอียงของภาคเหนือ หากวิเคราะห์เนื้อหาของเทคโนโลยีพื้นบ้านเหล่านี้แล้วสามารถใช้เป็นพื้นฐานสำหรับความรู้สมัยใหม่ เช่น ความเชื่อเรื่องการห้ามตัดต้นไม้ ซึ่งตรงกับหลักนิเวศวิทยาในปัจจุบัน ความรู้และคุณค่าทั้งหมดที่ได้ช่วยแก้ไขปัญหาระบบการอยู่รอด (Survival) ของมนุษยชาติในแต่ละท้องถิ่นนับเป็นพื้นฐานมาแล้วและได้ถ่ายทอดส่งต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น หากผลความพยายามร่วมกันในการแสวงหาวิธีการในการอยู่ร่วมกันระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน อาจจะเป็นทั้งเพื่อนมนุษย์ที่อยู่ภายในกลุ่มเดียวกันหรือเพื่อนมนุษย์ภายนอกกลุ่มผลิตผลทางวัฒนธรรม เช่น วิธีการรวมกลุ่มองค์กร (ระบบครอบครัว เครือญาติ) การแบ่งภาระหน้าที่และความรับผิดชอบตามเกณฑ์ต่าง ๆ เช่น ตามเพศ อายุ การกำหนดหน้าที่และความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับผู้ตาม การกำหนดตัวบุคคลที่เป็นศูนย์รวมของกลุ่ม เช่น ผีบรรพบุรุษ นอกจากนี้ ยังมีวิธีการจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น การปรับหรือภาคเหนือเรียกว่า ไหม การขอขมา รวมทั้งระบบคุณค่าที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง เช่น การให้อภัย โอลิกรรม

จากการที่ได้เห็นแหล่งที่มาของศักยภาพความสามารถและคุณธรรมของชาวบ้านทำให้เห็นว่า ความเชื่อมั่นในศักยภาพของชาวบ้าน ไม่ได้เกิดจากทฤษฎีหรือเกิดจากการนึกคิดขึ้นเอง หากแต่ศักยภาพดังกล่าวนี้ได้พิสูจน์มาแล้วด้วยผลงานที่เป็นจริง จากการที่ชุมชนสามารถสืบทอดวิถีชีวิตได้อย่างยาวนานและวัฒนธรรมชุมชนแต่ละแห่งก็มีเอกลักษณ์ที่เป็นตัวกำหนดแห่งความภาคภูมิใจ ศักดิ์ศรีในตัวเอง จึงเป็นแหล่งกำเนิดของพลังชุมชน อย่างไรก็ตาม ทุกชุมชนสามารถสกัดลักษณะร่วมของเอกลักษณ์แห่งวัฒนธรรมชุมชนได้ โดยยกตัวอย่าง 2 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะที่หนึ่ง วัฒนธรรมชุมชนเป็นวัฒนธรรมที่ถือคนเป็นศูนย์กลาง กล่าวคือ เน้นความสำคัญของคนมากกว่าวัตถุ ลักษณะดังนี้แสดงออกและรับรู้ได้จากการทำพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การเกิด การตายที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของมนุษย์ทั้งสิ้น (Human-Centered Culture) และเมื่อถือคนเป็นศูนย์กลางแห่งความสำคัญแล้ว ในขั้นต่อมา คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนเป็นเรื่องสำคัญและสำคัญกว่าวัตถุ วัฒนธรรมไทยโดยส่วนรวมก็ยังคงเหลือร่องรอยเช่นนี้อยู่ ดังจะเห็นได้จากการวิเคราะห์ภาษาไทยที่มีคำอันเกี่ยวข้องกับคำว่า ใจ และคำว่า หน้า มากกว่าคำชุดอื่น ๆ หน้าและใจจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคนและความสัมพันธ์ระหว่างคน

ลักษณะที่สอง วัฒนธรรมชุมชนเป็นกรอบความคิดองค์รวม (Holistic) แนวคิดนี้เป็นความสัมพันธ์แบบโยงใยระหว่างความสัมพันธ์ในทุกมิติ คือ ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจ การเมือง คุณค่าจริยธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างความคิดกับการกระทำ ความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับคุณธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างจิตวิญญาณ ฉะนั้น ไม่ว่าจะเป็นการทำกิจกรรมใดจะมีลักษณะความสัมพันธ์ทุกมิติเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่เสมอ หากวิเคราะห์วิถีชีวิตประจำวัน ธรรมเนียม ประเพณี การละเล่นและการผลิตจะพบลักษณะของกรอบความคิดดังกล่าวภายใน

อย่างไรก็ตาม การจัดระบบเศรษฐกิจที่มีรูปแบบโครงสร้างแบบทุนนิยมนั้น ไม่ได้เป็นรูปแบบเดียวของมนุษยชาติ ชุมชนหลายแห่งในประเทศไทยมีรูปแบบการจัดระบบเศรษฐกิจที่ไม่ได้เน้นกำไร เป้าหมายสำคัญ (Profit Oriented) ไม่ได้เน้นคุณค่าการแข่งขันในการผลิต แต่กลับจัดระบบเศรษฐกิจที่เน้นคนเป็นเป้าหมายสำคัญ เน้นการร่วมมือช่วยเหลือ เป้าหมายของเศรษฐกิจไม่ได้เน้นการกินดีอยู่ดีเพิ่มขึ้นตลอดเวลาในเชิงปริมาณ แต่มุ่งการกินพอดี อยู่พอดีในแง่คุณภาพชีวิตและความสมดุลการสะสมทุน อาจไม่ได้กระทำในรูปแบบของการสั่งสมวัตถุในหน่วยของปัจเจกบุคคล แต่เป็นการลงทุนในด้านความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relationship) ในหน่วยของชุมชน เช่น ระบบทำนาผำกึ่ง ระบบเลี้ยงวัวผำกึ่งของคนทางภาคเหนือ ที่อยู่บนฐานความคิดว่า ถ้าช่วยเขาในวันนี้ วันหน้าเขาช่วยเหลืออะไร เขาก็จะมาช่วยเราบ้าง เป็นแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่า ระบบการแลกเปลี่ยน (Exchange) ไม่ได้มุ่งที่การสั่งสมมูลค่า แต่เน้นการสร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคม

นอกจากนี้ การจัดระบบอำนาจในวัฒนธรรมชุมชนที่เรียงลำดับของอำนาจจากมากไปหาน้อยตามลำดับ (Hierarchy) หรือรูปแบบประชาธิปไตยไทยทางอ้อมโดยผ่านตัวแทนนั้นอาจเป็นเพียง 2 รูปแบบเท่านั้นในการจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจ และหากศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนจะพบรูปแบบอำนาจในแบบอื่น เช่น ระบบการตรวจสอบและถ่วงดุลอำนาจ (Check and Balance) ที่แสดงออกในความสัมพันธ์ 3 ฝ่ายระหว่างพระเจ้าแผ่นดิน พระภิกษุและประชาชน อย่างไรก็ตาม ในระบบความคิดของชาวนาอาจเผชิญหน้ากับวัฒนธรรมชุมชนนั้น หากไม่เข้าใจทั้งความหมายและการรับมาทั้งหมด เพราะอาจตีความผิดก็ได้ เช่น ปรากฏการณ์ที่ใช้ระบบประชาธิปไตยแบบหนึ่งคนหนึ่งเสียง (One Man One Vote) อาจจะไม่พอใจชาวกระเหรี่ยงที่ตัดสินใจโดยใช้คำตัดสินสุดท้ายจากผู้อาวุโส เป็นต้น

สำหรับการวิเคราะห์ภาษาเป็นอีกหน่วยหนึ่งที่สามารถใช้วิเคราะห์วัฒนธรรมได้อย่างดี เพราะภาษาเป็นแหล่งตกผลึกของปรากฏการณ์และความสัมพันธ์ของสังคม เช่น กรณีของวัฒนธรรมไทยที่ใช้คำว่า หน้าและคำว่า ใจ มากเป็นพิเศษ ในการวิเคราะห์ความหมายอาจใช้การวิเคราะห์ความหมาย 2 ระดับ คือ การมีความหมายโดยอรรถ (Denotative Meaning) อันเป็นความหมายที่แตกต่างกันไปตามประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ตามอคติและความเชื่อที่มีในแต่ละกลุ่มชน ดังนั้น เมื่ออ่านความหมายระหว่างบรรทัดของภาษากลุ่มคำที่ปรากฏอยู่ในระบบวัฒนธรรมชุมชนจะเข้าถึงระบบคุณค่า ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่ เช่น ในขณะที่ภาคกลางมีการเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างหญิงกับชายเป็นแบบข้างเท่าหน้าและข้างเท่าหลัง ซึ่งบ่งบอกนัยว่า เท่าหน้าจะต้องเป็นผู้นำและเท่าหลังจะต้องเป็นผู้ตาม อันเป็นความหมายในลักษณะที่ฝ่ายหนึ่งเหนือกว่า-ฝ่ายหนึ่งต่ำกว่า ในขณะที่ภาคเหนือจะเปรียบเทียบชายว่า เปรียบเหมือนล่อทั้ง 2 ข้างของเกวียนที่จะต้องมียุทธลักษณะเสมอภาคมากกว่า

นอกจากองค์ประกอบของวัฒนธรรมดังกล่าวข้างต้นแล้ว มีองค์ประกอบที่สำคัญที่แสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมชุมชนเกิดจากความคิดและวิถีปฏิบัติของชุมชน องค์ประกอบที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชนที่มักจะถูกเน้นย้ำอยู่เสมอโดยนักคิดแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ได้แก่ ภูมิปัญญาชาวบ้านซึ่งเป็นองค์ความรู้ของชาวบ้านซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น อันเป็นโลกทัศน์ที่ชาวบ้านใช้ทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ เพื่อเป็นพื้นฐานในการอธิบายและกระทำการต่าง ๆ และยังเป็นวิถีปฏิบัติที่ใช้สำหรับการประกอบอาชีพและดำเนินชีวิตประจำวัน หากกล่าวว่า ชุมชน คือ พลังที่คอยควบคุมให้ชีวิตกำกับดูแลชาวบ้านแล้ว ภูมิปัญญาชาวบ้าน ก็คือ แบบแผนเนื้อหาแต่ละชุมชน พลังดังกล่าวมีลักษณะทั่วไปเหมือนกันทุกชุมชน แต่ในแง่ของภูมิปัญญาชาวบ้าน แต่ละหมู่บ้านก็จะมีภูมิปัญญาเฉพาะตนแตกต่างกันออกไป (ยุกติ มุกดาวิจิตร, 2548: 20)

การขยายตัวของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ในช่วงทศวรรษที่ 2530 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนได้ขยายตัวในหมู่นักคิด นักวิชาการโดยได้หลอมรวมกันกับแนวคิดใกล้เคียง และในช่วงทศวรรษที่ 2540 หลังเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ แนวคิดนี้ได้รับการขานรับอย่างกว้างขวางจากประชาชน เป็นอุดมการณ์หนึ่งที่สำคัญของสังคมไทย นอกเหนือจากอุดมการณ์ทุนนิยม แนวคิดสำคัญที่หลอมรวมและมีส่วนสำคัญในการขยายแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนให้ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางจากนักคิด นักวิชาการของไทย คือ แนวพุทธ แนวธุรกิจชุมชนและแนวความขัดแย้ง

1) แนวพุทธ นักคิดที่สำคัญที่สุด คือ ประเวศ วะสี ซึ่งมีแนวคิดที่ไม่แตกต่างจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนัก แต่สิ่งที่เพิ่มเติม คือ การปรับปรุงวัฒนธรรมพื้นบ้านโดยเพิ่มหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีคุณธรรมและจริยธรรม เป็นชุมชนธรรมนิยม เป็นแนวคิดที่ให้สังคมไทยเห็นความสำคัญของชุมชนและการพัฒนาฐานรากของสังคมที่ว่า เป็นการสนับสนุนแนววัฒนธรรมชุมชน เพราะเป็นแนวศาสนาเพื่อประชาชน ธรรมดา เพื่อชุมชนชาวบ้าน

2) แนวคิดธุรกิจชุมชน นักคิดที่สำคัญ คือ ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ แนวคิดนี้เสนอว่า ชุมชนควรผลิตเพื่อขายด้วย นอกเหนือจากการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง ก็ควรมีการบริหารจัดการที่ดีให้มีส่วนเกิน โดยเสนอคำขวัญว่า “หนึ่งครัวเรือนสองวิถีการผลิต” สองวิถี คือ เลี้ยงตัวเองหนึ่ง และวิถีทุนนิยมอีกหนึ่ง ซึ่งชุมชนควรพร้อมที่จะเข้าแข่งขันผลิตเพื่อขายในระบบทุนด้วย แม้มีฐานการเป็นสถาบันครอบครัวและชุมชน เมื่อเข้าไปอยู่ในระบบตลาด พฤติกรรมก็จำเป็นต้องใช้ระบบทุนอยู่บ้างเพื่อให้ดำรงอยู่และขยายตัวได้ แนวคิดธุรกิจชุมชนนี้โดยแท้แล้วเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่มองว่า ธุรกิจชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจชุมชน เป็นส่วนหนึ่งที่เปิดต่อสัมผัสกับระบบเศรษฐกิจทุน แต่ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจทุนและเพื่อให้ฝ่ายชุมชนได้ประโยชน์จากระบบตลาด ไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบ ฝ่ายชุมชนจะต้องพุ่มพักตัวเองแต่ละหน่วยครอบครัวให้มีความเข้มแข็งมากที่สุดเป็นอันดับแรก แล้วจึงรวมกันเป็นเครือข่ายหรือสหกรณ์ก่อนที่จะต่อรองกับนายทุน

3) แนวคิดความขัดแย้ง เป็นแนวคิดที่สำคัญที่สุดที่ได้แย้งกับแนวคิดทุนนิยม โดยมีพื้นฐานแนวคิดจากสำนักมาร์กซิสม์ (Marxism) เสนอว่า สังคมไทยไม่มีความชอบธรรมเพราะชนชั้นเจ้าที่ดินและนายทุนผูกขาดเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ขณะที่ชนชั้นชาวนาและกรรมกรไม่มีปัจจัยการผลิต ถูกขูดรีด จะต้องล้มล้างอุดมการณ์ของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย มีการต่อสู้ด้วยอาวุธเพื่อล้มล้างระบบทุน ต่อมาได้ล้มเลิกไปเนื่องจากสถานการณ์สากลและความไม่สอดคล้องกับสภาพโครงสร้างการเมืองและวัฒนธรรมไทย กล่าวคือ เศรษฐกิจไทยยังเป็นเศรษฐกิจของผู้ผลิตเล็กอิสระ ซึ่งยังมีปัจจัยการผลิตอยู่ในมือ ชาวนายังคงเป็นเจ้าของที่ดิน ชุมชนยังอยู่ ส่วนแนวคิดความขัดแย้งสายกลาง คือ สำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง มีกำเนิดและพัฒนาการที่เป็นตัวของตัวเอง วิพากษ์ระบบทุนและรัฐเผด็จการตามแนวคิดมาร์กซิสม์ แต่มีความตระหนักรู้ว่า ยังเข้าใจชนบทและภายในเขตของประเทศไม่พอ ต้องศึกษาจากภายนอกประเทศด้วย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2548: 133)

วัฒนธรรมในฐานะเป็นเครื่องมือสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

สำนักวัฒนธรรมได้ชี้ให้เห็นว่า กระแสทุนนิยมทำลายชุมชนจนเกิดความอ่อนแอเกือบทั่วทุกแห่ง การฟื้นฟูชุมชนให้เข้มแข็งได้ต้องอาศัยวัฒนธรรมเป็นฐานสำคัญเพราะเป็นรากแก้วที่ยั่งยืน สำหรับชุมชนแล้ว วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่ถูกสร้างมาโดยตนเองและเพื่อตนเอง ย่อมเป็นภูมิคุ้มกันที่แน่นอน มั่นคง ชุมชนมิได้อยู่โดดเดี่ยว หากแต่สัมพันธ์กันทั้งระบบชุมชนใกล้เคียงและห่างไกลหลายระดับและหลายมิติ ย่อมเป็นธรรมดาที่ต้องได้รับผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบ การรับมือกับผลกระทบไม่ว่าจะเป็นการผสมผสาน การสร้างเสริมและการกลั่นกรองในการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรม ล้วนเป็นกระบวนการสร้างความเข้มแข็งชุมชนในมิติทางวัฒนธรรม ชุมชนใดจะมีความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมต้องเป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรมเป็น

ของตนเองที่ไม่ถูกครอบงำ (Hegemony) โดยวัฒนธรรมอื่น ในที่สุดการมีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง เพื่อชุมชน มีความเข้มแข็งนั้นต้องอาศัยเงื่อนไขทางวัฒนธรรม คือ เมื่อได้พิจารณาถึงความหมายและองค์ประกอบของ วัฒนธรรมชุมชนดังกล่าวแล้ว สามารถอธิบายถึงลักษณะของวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งสถานการณ์ดำรงอยู่ของวัน ธรรมชุมชนมีลักษณะเป็นองค์รวม (Holistic) และเป็นพลวัต (Dynamic) กล่าวคือ วัฒนธรรมในแต่ละมิติจะ เชื่อมโยงภายในระหว่างกันและกัน ระบบภายนอกเป็นเนื้อเดียวกันอย่างแยกไม่ออก และมีการเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงตามบริบทและกาลเวลา โดยสุรวุฒิ ปัดโธสง (2545: 13-16) ได้แสดงลักษณะของวัฒนธรรม ชุมชนไว้ ดังนี้

1. วัฒนธรรมที่เป็นระบบความสัมพันธ์และแบบแผนความประพฤติปฏิบัติ ความสัมพันธ์นี้เกิดขึ้น ภายใต้โครงสร้างสังคมหมู่บ้านที่มีความเป็นชนชั้นน้อย มีความใกล้ชิด ความเป็นพี่เป็นน้องสูง คนแทบรู้จักกัน หมด (Murdock, 2012: 387) ฉะนั้น ความสัมพันธ์ที่เป็นวัฒนธรรมของคนในชุมชนหมู่บ้านจึงมีลักษณะเป็น แนวราบและอุปถัมภ์ค้ำจุนกันและกัน กล่าวคือ คนอยู่ร่วมกันโดยไม่มีลำดับชั้นทางสังคม ทำให้เกิดความ ใกล้ชิดและนำไปสู่การช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน ความสัมพันธ์แบบแนวราบเกิดจากระบบสังคมที่ฐานทาง สังคมไม่แตกแยกกัน ระบบการเป็นเครือญาติ การนับถือกันเหมือนญาติพี่น้อง วัฒนธรรมที่อยู่ในรูปของ ความสัมพันธ์แบบสัมพันธ์แนวราบจะปรากฏในองค์กรย่อยของชุมชน ซึ่งแบ่งออกเป็นองค์กรทางศาสนา องค์กรทางอาชีพ องค์กรสวัสดิการสังคม องค์กรทางการศึกษาและสถาบันทางการเงิน

2. วัฒนธรรมที่เป็นระบบความคิด ความเชื่อเป็นวัฒนธรรมที่ถูกสร้างขึ้นมาจากคนใน ชุมชน ซึ่งสามารถสร้างขึ้นตามระบบสังคมและบริบทของตนเอง เป็นวัฒนธรรมชุมชนที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน เป็นวัฒนธรรมเกี่ยวกับความเชื่อ ระบบความคิดนี้มักผูกโยงกับพิธีกรรมหรือระบบสัญลักษณ์

3. ประเพณีเป็นวัฒนธรรมอันเป็นแนวปฏิบัติที่สืบทอดกันมายาวนาน ซึ่งชาวบ้านยึดถือต้องทำตาม บรรพบุรุษ ส่วนใหญ่เป็นประเพณีที่เป็นหลักการทางศาสนาหรือหลักปฏิบัติที่จำเป็นต่อชีวิตเป็นตัวกำกับ

4. ความรู้ของชุมชนถูกชาวบ้านผลิตมาเพื่อสร้างสรรค์ชุมชนให้สามารถดำรงอยู่ได้ ความรู้ นี้จะเชื่อมโยงสัมพันธ์กับทุกมิติของชุมชนเพราะความรู้จะเป็นตัวขับเคลื่อนชุมชนอย่างวิเศษ คือ ความรู้เป็น ตัวกำหนดหรือสร้างชีวิตชุมชน ความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากิน เช่น ความรู้ด้านการทำนา ยารักษาโรค สังคม ทรัพยากร สภาพแวดล้อม ภูมิศาสตร์ ตลอดจนความเชื่อประเพณีและหลักคำสอนทางศาสนา ระบบความรู้ เกิดประโยชน์สำหรับชุมชนได้ต้องมีกระบวนการสร้าง/ผลิตซ้ำ/ถ่ายทอด/ใช้สอย/แพร่กระจาย และการ ปรับปรุงประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

5. ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่ชุมชนสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นความรู้ประจำแผ่นดิน ประจำถิ่น มีเอกลักษณ์ หรือลักษณะเฉพาะ สะท้อนความเป็นท้องถิ่นของตนเอง แต่อาจนำไปใช้แห่งอื่นได้หากประยุกต์ใช้ถูกต้อง เหมาะสม ภูมิปัญญาต้องอาศัยปราชญ์หรือผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญของชุมชนเป็นผู้สร้างสรรค์ สืบทอด/กระจาย/ ผลิตซ้ำ ชุมชนตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาว่า มีความจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของชุมชนมาตั้งแต่เดิม ซึ่ง สืบทอดกันมาอย่างไม่ขาดสาย มีการปรับปรุงภูมิปัญญาให้เหมาะสมกับการเวลาที่เปลี่ยนแปลงไป ตลอดจน สามารถผสมผสานกับภูมิปัญญาหรือความรู้จากนอกชุมชนอีกด้วย

6. คุณธรรมก็เช่นเดียวกันกับความรู้ที่เกี่ยวกับทุกมิติของชีวิตในชุมชน คุณธรรมเป็นตัวกำกับ พฤติกรรมทั้งหมดของคน คุณธรรมหลายประการสอดคล้องมาจากคำสอนทางพระพุทธศาสนา ระบบคุณธรรม เป็นสิ่งที่ยอมรับร่วมกันว่า เป็นหลักการที่ทำให้ส่วนรวมอยู่ร่วมกันได้ หากขาดคุณธรรมแล้วสังคมจะเกิดความ วุ่นวาย ไร้ระเบียบ ในการนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ในการปฏิบัติงานด้านชุมชนนั้น สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนาและองค์กรเซเบโม (Cebemo) ประเทศเนเธอร์แลนด์ได้เสนอว่า การพัฒนาวัฒนธรรม ชุมชนเป็นการพัฒนาที่ประกอบด้วยคุณสมบัติ 2 ประการ คือ 1) การทำงานพัฒนาที่ตอบสนองกับความ

ต้องการของชาวบ้าน 2) การทำงานพัฒนาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต วิถีคิด วิถีปฏิบัติ กล่าวคือ วัฒนธรรมของชาวบ้าน ในภาคปฏิบัติการทำงานแนวนี้จะประกอบด้วยคุณสมบัติด้านการพัฒนาที่เป็นหลัก 4 ประการ คือ

1. การถือเอาชาวบ้านเป็นตัวของการพัฒนา กล่าวคือ การให้ชาวบ้านเป็นองค์ประธาน (Subject of Development) มิใช่เป็นวัตถุรองรับการพัฒนา มิใช่บุคคลอื่นไปพัฒนา เพราะชาวบ้านมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเอง บทบาทของบุคคลภายนอกจะเป็นเพียงผู้คอยเสริมเงื่อนไขที่เหมาะสมเท่านั้น ชาวบ้านมิใช่เป็นแต่ผู้ที่มีปัญหาชีวิตเท่านั้น แต่ยังมีประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาที่นั้น แนวทางการพัฒนาจึงต้องเป็นแบบล่างขึ้นบน (Bottom-up Approach)

2. การใช้แนวทัศนแบบเชิงบวก (Positive Approach) ในวัฒนธรรมชุมชนมีทั้งสิ่งที่ยังหลงเหลืออยู่ และสิ่งที่สูญหายไปแล้ว เช่น รูปแบบการลงแขกเกี่ยวข้าวหายไปแล้ว แต่สำนึกที่ยังอยากจะช่วยเหลือเกื้อกูลกันยังมีอยู่ ดังนั้น ในทางปฏิบัติจะต้องเริ่มต้นงานสร้างสรรค์จากสิ่งที่ชาวบ้านมีอยู่ มิใช่เริ่มต้นจากด้านที่ชาวบ้านหมดไปแล้ว

3. การใช้หลักการประสานกัน (Articulation) คือ การสำรวจข้อดีข้อเสียด้วยวัฒนธรรมภายในชุมชนกับวัฒนธรรมภายนอกชุมชนแล้วประสานข้อดีเข้าด้วยกันและจัดข้อด้อยทั้งสองส่วนนั้นเสีย

4. การใช้ทัศนะแบบองค์รวม (Holistic Approach) เป็นทัศนะหลักในการพิจารณาสรรพสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรม การตัดสินใจและพิจารณาความสัมพันธ์โยงใยทุกมิติ การนำวัฒนธรรมชุมชนมาใช้ในการปฏิบัติงานชุมชนนั้นก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนโดยสำนักวัฒนธรรมชุมชนได้ชี้ให้เห็นว่า กระแสทุนนิยมทำลายชุมชนจนเกิดความอ่อนแอเกือบทุกแห่ง การฟื้นฟูชุมชนให้เข้มแข็งได้ต้องอาศัยวัฒนธรรมเป็นฐานสำคัญ

วัฒนธรรมชุมชนกับการพัฒนาประเทศ

วัฒนธรรมชุมชนสามารถพัฒนาประเทศได้หลายประการ ประการแรก การทำให้ประชาชนรู้สำนึกและเห็นความสำคัญในคุณค่าของวัฒนธรรมตนเอง พยายามเน้นความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมแทนความสัมพันธ์ทางอำนาจ ถ้าความสัมพันธ์ในสังคมเป็นความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ประชาชนจะเห็นความสำคัญของตนเองมากขึ้น อันจะเป็นวัฒนธรรมที่แสดงถึงจุดแข็งของประเทศชาติ เมื่อประชาชนพลเมืองมีความสำนึกในวัฒนธรรมของตน วัฒนธรรมชุมชนจะมีความสำคัญเป็นส่วนหนึ่งในวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งวิถีปฏิบัติการให้ประชาชนมีจิตสำนึกต้องจัดระบบความรู้ของชุมชนและจัดองค์การของชุมชนโดยคำนึงถึงประโยชน์สาธารณะของชุมชนและสังคมส่วนรวม วัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญแก่ความเป็นชนชั้นที่มีอยู่ในประวัติพัฒนาการของชุมชน แต่ต้องค้นหารูปธรรมและยกขึ้นเป็นระบบแนวคิดของชุมชนแล้วมีพิธีกรรมหรือการปฏิบัติซ้ำที่เรียกว่า ทฤษฎีและการปฏิบัติ (Theory and Practice) จิตสำนึกจะชัดเจน กระบวนการปลูกจิตสำนึกความเป็นชุมชนนี้ ประชาชนต้องทำกันเอง มีปัญญาชนของประชาชน (Organic Intellectual) เป็นผู้นำมิใช่ให้คนอื่นมานำ ผู้อื่นเป็นเพียงผู้สนับสนุน รัฐอาจมีบทบาทเป็นผู้สนับสนุนได้ (Selman, 2004: 365-392) ประการที่สอง การให้ความสำคัญแก่การแสดงศิลปะและการทำให้เกิดการสะท้อนอารมณ์ เช่น การร้องเพลง กลอนลำ การรำรำ ฟ้อน หนังตะลุง ละคร ภาพยนตร์ และควรเผยแพร่ความสำคัญของชุมชนท้องถิ่นและประเทศชาติ เพราะศิลปะและการแสดงมีระบบคุณค่าและอุดมการณ์อยู่ ประการที่สาม การให้ความสำคัญแก่ศาสนา เพราะมีบทบาทสำคัญในระดับท้องถิ่น ศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของชาวบ้าน การปฏิบัติกิจทางศาสนาร่วมกันจะช่วยส่งเสริมสำนึกในความเป็นชุมชน ดังนั้น ศาสนาและองค์การศาสนาจะต้องไม่แยกตัวออกจากชุมชน และประการสุดท้าย การให้ความสำคัญเป็นพิเศษแก่เยาวชน เพราะเยาวชนจะเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมชุมชนต่อไป ครอบครัว โรงเรียน ผู้อาวุโสจะต้องใส่ใจในการถ่ายทอดและปลูกฝัง

วัฒนธรรมชุมชนให้แก่เด็กและเยาวชน แนวทางนี้จะจริงหรือไม่ขึ้นอยู่กับคนไทยทุกคนที่จะร่วมกันสร้าง วัฒนธรรมชุมชนให้เกิดขึ้นแล้วแปรไปสู่วัฒนธรรมแห่งชาติร่วมกันอย่างเป็นขบวนการ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2548: 56)

องค์ความรู้ใหม่

จากที่กล่าวมา จะเห็นว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้ต้องอาศัยวัฒนธรรมในฐานะเป็น เครื่องมือสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยใช้รูปแบบของหลักของความเอื้ออาทร การปฏิบัติตาม ขนบธรรมเนียมประเพณีและเรียนรู้ร่วมกันในภูมิปัญญาของคนในแต่ละชุมชนเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิด ความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชน ก่อให้เกิดความสุข มีการพัฒนาอย่างยั่งยืนและมั่นคงในชีวิตของชุมชนเอง ได้ การสืบสานวัฒนธรรมมาระยะยาวนานเป็นกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่น หนึ่งอย่างต่อเนื่อง ไม่ขาดสาย เพื่อรักษาบำรุงพร้อมกับพัฒนา โดยใช้องค์ความรู้ที่มาจากภูมิปัญญา วิถีชีวิต ความ เชื่อ รวมทั้งเครือข่ายของชุมชนที่สามารถทำให้ชาวบ้านอยู่อย่างมีความสุขและมีการพัฒนาอย่างยั่งยืน มั่นคง ในชีวิตของคนในชุมชนเองได้ ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของกระแสวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทยที่มีมาแต่ อดีตจนถึงปัจจุบัน

บทสรุป

วัฒนธรรมชุมชนเป็นความรู้ที่มีการศึกษาวิจัยอย่างมาก จนเกิดสำนักวัฒนธรรมชุมชนที่เชื่อว่า วัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญที่จะรื้อฟื้นให้ชุมชนเข้มแข็ง หลังจากถูกทำลายหรือทำให้อ่อนแอเนื่องจากการเข้า มาของการพัฒนาแบบทันสมัยและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยนักวิชาการส่วนใหญ่มองว่า การ เจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นหลักการพัฒนาที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง แต่ต้องพึ่ง ต่างประเทศเป็นหลัก ทำให้ต้องประสบปัญหาจากการพัฒนาที่ไม่สมดุล ก่อให้เกิดผลกระทบทั้งทางด้าน เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเป็นอันมาก ซึ่งเดิมการพัฒนา มักจะเป็นการพัฒนาจากบนสู่ ล่าง เป็นการพัฒนาที่รัฐเข้าไปครอบงำความคิด ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ไม่ ยั่งยืน ดังนั้น จึงได้หันมาทบทวนแนวทางการพัฒนาที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีทิศทางการพัฒนา ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 การพัฒนาแบบองค์รวม การ พัฒนาตามแนวความคิดพึ่งตนเอง การพัฒนาตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ฯลฯ มาเป็นแนวทางในการพัฒนา มากขึ้น โดยเฉพาะการพัฒนาตามแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นทางเลือกหนึ่งในการพัฒนา เนื่องจากแนวคิดนี้ เชื่อว่า ถึงแม้กระแสทุนนิยมจะเข้ามาทำลายวัฒนธรรมชุมชนตลอด แต่ทุนนิยมก็ไม่สามารถทำลายวัฒนธรรม ชุมชนของคนในชุมชนได้หมด ยังมีสิ่งที่มีคุณค่าและดีงามที่เป็นรากเหง้าของคนในชุมชนคงอยู่ ซึ่งจะต้องฟื้นฟู วัฒนธรรมชุมชนเหล่านั้นกลับมา โดยการปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชนได้ตระหนักถึงคุณค่าดั้งเดิมในเรื่อง ประวัติศาสตร์ของชุมชน การฟื้นฟูวิถีการผลิตแบบเศรษฐกิจพึ่งตนเอง การฟื้นฟูความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ให้มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติให้มีความสมดุล รวมทั้งการฟื้นฟูวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของชุมชนให้คงอยู่ ซึ่งจะเป็นพลังสำคัญที่จะเสริมความเข้มแข็งในระดับชุมชน และระดับชาติ

เอกสารอ้างอิง

โกวิท พวงงาม. (2553). *การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น*. กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์.
ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพีไล เลิศวิชา. (2538). *วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย*. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์.

- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2547). *ความเป็นมาและแนวคิดสำคัญของวัฒนธรรมชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน.
- _____. (2548). *แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน: ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม*. กรุงเทพมหานคร: สร้างสรรค์.
- บำรุง บุญปัญญา. (2549). แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในการพัฒนา. ใน สนั่น ชูสกุล. (บรรณาธิการ). *3 ทศวรรษแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน*. (หน้า155-156). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- ประเวศ วะสี. (2530). *พุทธเกษตรกับคานาติสุขของสังคมไทย*. กรุงเทพมหานคร: หมอชาวบ้าน.
- ยุกติ มุกดาวิจิตร. (2538). *การก่อตัวของกระแสวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย: พ.ศ. 2520-2537*. วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- _____. (2548). *อ่าน “วัฒนธรรมชุมชน” วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์แนววัฒนธรรมชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: ฟ้ายาวไกล.
- สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์. (2533). *รากฐานแห่งชีวิต: วัฒนธรรมชนบทกับการพัฒนา*. กรุงเทพมหานคร: หมู่บ้าน.
- สุรวุฒิ ปัดไธสง. (2545). วัฒนธรรมชุมชน: เงื่อนไขความเข้มแข็งของชุมชน/หมู่บ้าน. *พฤติกรรมศาสตร์*. 8 (1), 11-20.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2543). *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- Murdock, P. G. (2012). *Social Structure*. Oxford: Macmillan Social Structure.
- Selman, P. (2004). Community Participation in the Planning and Management of Cultural Landscapes. *Journal of Environmental Planning and Management*. 47 (3), 365-392.